

Di Serdema Osmanî de Eşîr û Taybetmendiye Eşîra Şîrnexê

Doç. Dr. İrfan YILDIRIM

Beşa Xebata Civakî- Fakulteya Zanistên Tenduristiye- Zanîngeha Şîrnexê
Türkiye

Puxte.

Peyva eşîrê ku ji zimanê erebî tê, têgeheke dîrokî û civaknasî e ku bi avahî û nîzama civakî ve girêdayî ye. Têgîna ku bi xêz an jî bav û kalên hevpar re têkildar e û rola yekgirtinê dilîze, di heman demê de xwedî formên ku bi hatina cem hev a niştecihên niştecihbûnê pêk tê. Eşîr, ku bi pêkhatiya xwe ya civakî, çandî û aborî derdikeve pêş, taybetmendiya çaremîn a di warê ewlehî ye ku wekî stargeh an jî garantî tê dîtin. Mîrektîyên ku di serdema Osmaniyan de hebûna xwe domandin, bi eşîran re têkiliyên xwe yên lihevhatî hebûn. Lê belê di çarçoveya pêkanîna navendî de ji aliyê dewleta Osmanî ve ji holê rakirina mîrekiyan, kontrolkirina eşîran zehmet kir. Eşîrên koçer ên ku mehên havînê li zozanên bilind û mehên zivistanê jî li herêmên germ derbas dikirin, bi dewleta navendî re rû bi rû hatin û ji bo avakirina nîzama civakî ya weke Alayên Hemîdiyê hewl dan. Gelek eşîrên ku nekarîna rêveberiya navendî qebûl bikin an jî ji ber şewaza jiyana xwe nekarîna tev li jiyana rûniştî bibin, koçber bûn. Li aliyê din Şîrnex û derdora wê di encama şert û mercên erdnîgariyê de jiyana nîvkoçerî qebûl kiriye û ketiye nava pêkhatiyên eşîrî. Têkiliyên xwe li şûna navenda Cizîrê ya li kêleka wê, bi navendên weke Silopiya û Zaho re zêde kir û weke şaxekî Hecî Beyran hebûna xwe domand. Pirrengiya malbatên li navendê li gorî cih û warên xwe avahiyeke eşîrî pêk anîye. Avaniya demografiya navendê ku ji çar beşên cuda yên bi navê 'babîk' pêk tê, ango Cafîrî, Dûdani, Biligî û Xalomerî, bi navgîniya beşên Bindurî, Balaruî û Bewarî yên li derdora wê pêk hatiye. Heyîna wê û rêveberiya wê ya yekta ya bi rêya xwedawendiyê di hin deman de bûye mînakê rêveberiya demokratîk. Ev lêkolîn, ku agahî ji lîteraturê hatiye bidestxistin, li ser têgeha eşîrê, rewşa eşîran a di serdema Osmaniyan de û eşîrên navdar ên li navenda Şîrnexê û derdora wê radiweste û pêk tê.

Peyvên Sereke: *Eşîr, Eşîret, Şîrnex, Osmanî.*

Destpêk

Eşîr di encama jiyana koçeriyê û parastina li hember xetereyan de derdikevin holê. Digel ku xêz an xizm bi gelemperî di avakirina eşîran de girîng e, carinan ew dikare ji komên cihêreng ên ku li herêmek diyar dijîn lê ne têkildar pêk tê. Li herêmên ku kurd lê dijîn, an jî mirovên ku li bajaran bi cih û war dijîn, gelek komên ku koçertiyê dikin jî hene. Nayê zanîn ku ev komên bi avahiyên eşîrî çiqasî li herêmê desthilatdar in. Lê dema ku em li agahiyên ku ji çavkaniyên nivîskî hatine girtin dinêrin, tê dîtin ku di serdema Osmaniyan de mîrekiyên herêmê hebûne û li hin navendan bi şêweyekî rûniştî dijiyan. Aliyê din ve beşeke girîng a şêniyan jî li gorî demsalan koç kirine û bi xwedîkirina heywanan re mijûl bûne.

Di vê lêkolînê de balê dikişîne ser ka eşîr çi ye, ku di nav kurdan de aliyekî girîng e pêkhatina civakî ye, di dema Osmaniyan de riya wê çawa bû û li Şirnex û derdora wê kîjan eşîran hebûna xwe domandin e. Eşîra Şirnexê jî ji malbatên ku li navenda Şirnexê hebûna xwe didomînin pêk tê, ji aliyê pêkhatin û zindîtiya xwe ve xwedî taybetmendiyên balkêş e.

1. Di Pêvajoya Dîrokî de Eşîr

Derbarê koka eşîran de gotinên curbicur hene, lê di vê mijarê de dema zêde kevin de tu belge nehatine dîtin. Yên ku îdia dikin ku ew ji civaka seretayî ye û tenê di Serdema Navîn de bûye parçeyek ji pergala feodal jî hene. Navên eşîran û warên wan di nav sedsalan de gelek guhertin derbas bûne. Navên yekem a van eşîran di sedsala 16'an de Şerefnameyê de heye. Emîr Şeref Xanê Bidlîsî ku di dawiya sedsala 16'an de hukum kiriye, berhema xwe ya bi navê Şerefname ku bi farisî hatiye nivîsandin, di sala 1597'an de qedandiye. Di vê berhemê de agahiyên berfireh li ser bav û kalên civak û gelên Ekrad, eslê wan, rewş û pêşketina wan di serdemên cih û navên eşîrên li vê herêmê hene. Ji bilî vê Evliya Çelebî sedsala 17'an de "Seyahatname" ya ku wî nivîsandiye, yek ji çavkaniyên herî balkêş ên li ser vê herêmê ye (Öğmen, 2009: 2).

Yekemîn xebatên civaknasî ên birêkûpêk li Tirkîyeyê yên Ziya Gökalp in. Gökalp eşîran wek "komên qewmî" dete nasîn. Têgeha eşîr, li ser bingeha têkiliyên xizimtiyê ye, di nav de hem taybetmendiyên malbatî û hem jî yên siyasî hene (Gökalp, 1992:24-25). Ziya Gökalp di pirtûka xwe ya bi navê 'Lêkolînên Civaknasî ên li ser Eşîrên Kurdistan' de bi giştî eşîretê dabeş dike. Li gorî Gökalp, eger navenda giraniya eşîrekê di semiye/malbate (qebîle) be, ew eşîra semiyewî/malbatî ye; eger navenda giraniyê li neseb be (xizm an nifş) ew eşîra şeklî ye. Navenda giraniyê di amara (konfederasyon) be, ew eşîra amarewî ye.

Gorê wî eşîrên ereb û kurdan tîpa eşîra qebîleyan, eşîra kurdî ji eşîra erebî cudaye, eşîra kurdî li ser binaxeyê erd u cografîyayê hatiye pêk anîn, le ya erebî li ser xwîn u xizmtiyê ye. Eşîrên tirk jî dikevin tîpa eşîra parêzgehan (Gökalp, 2011: 27-28).

Têgeha eşîrê ne bi têgeha “eşîr”a ku di erebî de heye, lê bi maneya “aşîra” ku di vî zimanî de heye, derbasî tirkî bûye. Di vê çerçoveyê de di tirkî de eşîr bi maneya eşîr an eşîra bi jîyana koçerî an jî nîvkoçerî tê bikaranîn. Rêza ku di qeydên Osmanî de ji serî heta binî hatiye nîşandan wiha ye: “qabîle-eşîr-civat-oymak-oba” (Yaman, 2021: 28). Eşîr peyveke erebî ye û bi maneya “qebîle” tê bikaranîn û herwiha behsa civateke biçûk dike. Di tirkî de ji bo hêmanên koçeran pir dihat bikaranîn û bi taybetî di dema Osmaniyan de bûye navê civateke li jêrê boy’ê û li ser civakê. Rêxistinên ku di qanûn û belgeyên Osmaniyan de bi giştî wek “koçer” an jî “yörük” hatine tomarkirin, ji serî heta binî, wek boy, qebîle (taife), eşîr, cemaet, tax, oba hatine dabeşkirin (Gülenç, 2013: 57). Di aliyê din de peyva eşîrê, ku di zimanê Kurdî de zede tê bikaranîn, tê îddîakirin ku di jiyana koçeratiyê de hatiye: peyva ‘eyar’ û ‘şîr’ê zede buye. ‘Eyarşîrk’, an jî ‘eyarşîr’ di Kurdîya koçeratiyê de peyveke zindîye, ihtimale ku ji vê jiyane zêde bûye.

Bruinessen di lêkolînên xwe de qala pêkhatiyên eşîrî yên Tirkîyê û welatên derdorê wî de dike. Bi taybetî di berhema xwe ya bi navê “Axa, Şêx, Dewlet” de rewşa eşîran di pêvajoya dîrokî de lêkolîn kiriye. Daxuyaniyên Bruinessen ên der barê eşîrê de wiha ne: “Eşîr, yekîneyeke sosyo-polîtîk e û li ser bav û kalekî hevpar yê ku rast an jî rast tê fikirîn, xwedan avahiyek navxweyî ya yekta ye, bi gelemperî bi yekparebûna axa xwe ye, li ser bingeha xizmtiyê hatiye organîzekirin. Bi awayekî xwezayî, eşîrên mezin jî di bin eşîrên piçûk de tene dabeş kirin. Ev binkom careke din di nav yekîneyên piçûktir ên wekî qebîle, xanedan û yên wekî wan de tene dabeş kirin” (Bruinessen, 2015:82).

Di aliyê din ve hin xebatan de eşîr wekî rêxistinek li ser bav û kalên xeyalî-efsaneyî hatiye pênase kirin. Ev pênase bi rastî pir bi maqûl xuya dike. Ji ber ku dema em li pêkhatiya hemû eşîran dinêrin, kesayetiyek (bapîr) bilind heye ku ew hemû girêdanên xwe yên xwînê jê re esas digirin. Hin endamên eşîrê jî bawer dikin ku bav û kalên wan neviyên pêxemberan in. Ev îdia dişibihe rewşa berhema Anderson ya bi navê “Civatên Xeyalî”, ku tê de kesên çî nêzîk û çî dûr ku qet hevdu nedîtine, bi hebûna kesên din bawer dikin ku heman bawerî û prensîban bi wan re parve dikin. Lê belê yekparebûna axê ya di pêkhatiyên eşîran de ev îddîa xistiye paş (Yaman, 2021: 29).

Hay û Rondot, ku karbidestên hikûmetê bûn, di çavdêriyên xwe yên li Rojhilata Navîn de avahiya eşîrî û taybetmendiyên sazûmanî yên eşîrê lêkolîn kirin e. Li gorî wan, eşîr federasyon in ku bi armanca parastina endamên xwe li hember êrîşên derve û domandina şêwaza jiyana kevneşopî, bi kombûna civakan pêk tên. Dibînin ku hin eşîr xwedî serokek taybetî nînin, hin eşîran ji yekê zêdetir serok hene. Hin cihan eşîr li devereke mezintir belav dibin û di bin yekîneyan de têne dabeş kirin. Li gorî wî, eşîr; ew civakên ku cîhanek piçûk a hundurîn in, saziyek kevneşopî-muhafizekar in, ku li ser bingeha mekanîzmayek şer a berevaniyê ye, û li hember komên qels ên xwedî taybetmendiyên mîna hev xwedî hestên serdest in (Derb.: Yaman, 2021: 29). Eşîr ji ber avahiya xwe wekî "civaka seretayî" tê qebûl kirin. Eşîr di bin beşan de hatiye dabeş kirin û her yek ji wan bi pêşengên wekî serok û mezinan tê temsîl kirin. Di pêvajoya sazûmanî ya pêkhatiyên eşîrî de, serokatî ku ji bavê derbasî kurê bûye, mînakên bi vî awayê jî hene.

Gülenç (2013: 58) dibêje Martin Van Bruinessen ji me re, ku ev kes bi lêkolînên xwe yên li ser kurdan tê naskirin, eşîrên kurdan wek yekîneyeke civakî-siyasî ya xwedan avahiyeke navxweyî ya yekta, li ser bingeha bav û kalên hevpar ên rast an jî tê texmîn kirin, li ser bingeha xizimtiyê û bi giştî bi yekparebûna axê ve hatine rêxistin kirin, pênasê dike. Wan eşîran di bin eşîrên din de dabeş dike û yekîneyên piçûktir ên wekî qlan, xanedan û wekî din ava dike. Dîsa gorê wî Minorsky, eşîra kurdan wekî civakek an komê civatan pênasê kiriye. Ji bo parastina endamên xwe li hember êrîşên derve û domandina adet û şêwaza jiyane ya kevnar ava bûne. Li gorî Minorsky, eger di ereban de girêkên xwîne (neseb) piştê eşîrê çêbike, di eşîrên kurdan de ev fonksiyon, herêma ku mirovên di bin serokekî de dijîn pêk tê. Gülenç dibêje li gorî David McDowall, yekitiya eşîrên kurdan li ser bingeha kesên ku xwedî heman girêdanên xwîne û yekparçeyiya axê ne, pêk tê. Dawid daxuyand ku xizm û têkiliyên eşîrên kurdan ji eşîrê bi eşîrê ve ji hev cuda ne û ji ber vê yekê dabeşkirina eşîrên kurdan zehmet e. Lê bi giştî wî eşîrên kurdan di bin serokatîya axa û şêxan de kire sê çîn: *qonfederasyon, eşîr û binerd*.

Ji ber ku hebûna dewletê di civatên eşîran de qels e, eşîr desthilatdariyê pêk tînin. Serokên eşîran dikarin mirovên ku bi eşîrê ve girêdayî ne rêve bibin. Civakên kevneşopî di nav xwe de çand, ziman, xizmên etnîkî hwd. li ser beşan hatin dabeş kirin û li gorî taybetmendiyên wan tînin lêkolîn kirin. Hate diyar kirin ku pêkhatiyên eşîran di bin beşan de tînin dabeş kirin û ev parçebûn hevdû hevseng dikin. Yaman (2021: 30) dibêje em dikarin taybetmendiyên civakî yên

giring ên pêkhatayên eşîran wiha rêz bikin: a) Eşîr wek saziyeke civakî xwedî avahiyeke li ser kevneşopîyan e, b) Eşîr xwediyê avahiyeke civaka girtî ye, c) Eşîr îro jî taybetmendiyên xwe yên çandî diparêze, d) Eşîran de jiyana koçerî-nîvkoçerî heye, e) Dilsoziya bi desthilatdariyê re, guhdana bêkêmasî û statûya cewherî şêwazên tevgerê yên serdest ên eşîrê ne.

2. Serdema Împeratoriya Osmanî

Hebûna eşîrên Kurd, ku ji berê heta niha li Rojhilat û Başûrê Rojhilatê Anadoluyê heye, ji aliyê siyasî, civakî û aborî ve xwedî roleke mezin bune. Hebûna qedîm a eşîrên kurdan li herêmê tê zanîn. Eşîrên Kurdan di sedsala 16'an de, di dewletan re zêdetir rû bi rû mane. Baxusus Împaratoriyeke Osmanî û Îranî di sedsala 16'an de, bi polîtîkayên xwe yên berfirehbûnê serketî bûn, vê carê li herêman ku eşîrên Kurdan lê dijîyan rastî hev hatin. Împaratoriya Osmanî bi stratejiyên xwe yên serkeftî weke aliyê serketî li herêmê serwer bû. Împaratoriya Osmanî, serok û rêvebirên giring ên eşîrên Kurdan kişandiye ser aliyê xwe, salên pêş de tenê ji bo guhertinên piçûk ên ku li ser sînoran çêdibin, ji bo wan Îranê re rû bi rû maye (Bruinessen, 2015:205).

Safewî di encama Şerê Şarûrê de ku di sala 1501'an de li hember Akkoyunluyan bi ser ketin, herêman Rojhilat û Başûrê Rojhilatê Anadoluyê û hemû axên di navbera Bexda û Mersîsê de bi dest xistin. Piştî vê tarîxê, bi darê zorê şîitîkirina Dewleta Sefewîyan li Anatoliyê bandor li Împaratoriya Osmanî kir. Her wiha kurdên sunnî bêzar kir û metirsîyeke mezin li ser yekrêzî û yekrêziya cîhana îslamî ya sunnî çêkir. Şah Îsmail di sala 1508'an de hat herêma Cezîrê. Ji bo têkbirina Safewîyan artêşek şand, lê Emîr Şeref (1508-1512) ku di vê heyamê de Mîrê Cizîrê bû, ordiyên Sefewîyan tîk bir. Li ser vê yekê Şah Îsmail leşkerê begên "Kurdçu Başî" şand ku bi Emîr Şeref re şer bike û Cezîrê bi dest bixe. Serfermandarê vî artêşê Tekelû Yegân Bey bû, ku di wê demê de leşkerekî pir navdar bû. Lê ev artêş jî ji aliyê Emîr Şeref Bey ve hate têkbirin. Tevî ku çend seferên din jî li dijî Cezîrê hatin kirin, lê artêşa Sefewî her carê tîk çû. Safewîyan tenê piştî mirina Emîr Şeref Bey di sala 1512'an de karîbûn herêma Cezîrê bi dest bixin. Şah Îsmail mîrnişînên li ser axa Kurdan ku girtibûn betal kir û mirovên xwe wek rêvebir destnîşan kir. Wî gelên herêmê wek hukmdar destnîşan kir, wî li şûna malbatên esilzade yên kevn, hevrikên wan ên bi statûya jêrîn tercîh kirin. Wî serhildanên Emîrên Kurd ên ku li hember vî siyasîyê li ber xwe didin an jî hewl didin ji bo serxwebûnê tîbikoşin, bi xwînî tepeser kirine. Piştî mirina Emîr Şeref di sala 1512'an de eşîra Botan dikeve şûna wî. Di şûna wî de birayê wî Şah Alî Bey bin Emîr Bedir (1512-1524) ku ji

aliyê eşîr û navdaran ve hatibû hilbijartin. Şah Elî Bey û 12 axayên kurd ên pê re çûne cem Mîrê Sefewî Şah Îsmâîl û bi wî re soza dilsoziyê dan. Lê belê Şah Îsmâîl ew girtin û avêtin zindanê û birayê Mehmed Xan Ustaclu Ulaş Bey ji bo rêvebirina herêma Cezîrê şand herêmê. Dema ku Şah Alî Bey rêya revê ji zindanê dît, li dijî Ulaş Bey şer kir û Cizîrê dîsa bi dest xist. Hakimê Cizîrê Şah Alî Bey û hakimê Bidlîsê Emîr IV. Şeref Bey (1485-1533) girêkên dostanî û biratiyê de xurt bûn. Dema ku Şah Elî Bey pê hesiya ku ne mimkûn e ku bi serê xwe hukum bike, ji bo ku hebûna xwe biparêze pêwîstî pê dît ku bikeve bin parastina dewletek bihêz. Ji ber vê sedemê li şûna rêveberiya Sefewî ku dewleteke şîî bû, osmaniyên jî ku gelê ehle sinnet bûn dewleta Osmaniyan tercîh kirin. Wî ev rewş bi rêya Emîrê xwe ji Stenbolê re ragihand. Bi vî awayî, Emîr Şeref Bey û Şah Alî Bey bi hev re dilsoziya xwe ya ji bo Împeratoriya Osmanî ragihandin (1515) (Gülenç, 2013: 18).

Têkoşîna di navbera Împeratoriya Osmanî û Safewiyan de ji bo serdestiya li herêma rojhilat bi giştî, çaryeka yekem a di sedsala 16'an de bûye. Têkoşîna Safewî-Osmanî ya ji şerê Çaldiranê di sala 1514'an de ye û heta Hezîrana 1517'an di encama têkçûna teqez a Safewîyan de û vekişîna wan a gav bi gav ji Anatoliyê pêk tê. Ji vê tarîxê û pê de, xebatên avakirina îdarî yên Împaratoriya Osmanî li rojhilat û başûrê rojhilatê Anatolyayê bi guhertinên dem bi dem heta dawiya Împeratoriya Osmanî berdewam dike. Di 4ê Sermaweza 1515'an de bi pêşniyara Îdrîs-î Bitlîsî û tayînkirina Biyıklî Mehmet Paşa ji bo Beylerbeylika Diyarbekirê, cara ewil rêveberiya Osmaniyan li vir ava kirin. Dû re 37 bajarên herêmê ketin nav dabeşkirina îdarî. Xala ku di dabeşkirina îdarî ya yekem de balê dikişîne ew e ku Rojhilatê Anadoluyê ji ber bandora Safewiyan di bin îdareya Eyaleta Diyarbekirê de hatiye organîzekirin. Paşê, bi avakirina parêzgehên Erzirom, Wan û Reqqayê, bi saya belavkirina wan parêzgehên nû de barê îdarî yê li ser parêzgeha Diyarbekirê hat sivikkirin. Piştî ku Împaratoriya Osmanî li herêmê serdest bû, ji bo mayîndebûna wê siyaset û şêwazê rêveberiyê pejirand. Modela rêveberiya navbirî ya ku rêveberiya konfederalîzma bêdestûr a ji eşîrên ku bi sedsalan li herêmê hebûn hilweşand û xiste nava avahiya xwe ya navendî. Di vê modela îdarî de du şêweyên bi navê sencaqê Yurtluk-ocaklık û sancaqa hikûmetê hebûn. 23 Sancaqên Yurtluk-Ocaklık sancaq in ku ji ber xizmetên wan milkiyeta sancakan ji xanedana mîrektîyan sencaqan re maye, li wir serjimarî hatiye kirin, li wir timar û fiilî hebûne. Ji aliyê din ve sancaqên hikûmetê ew sancaq in ku ji ber xizmetên wan ji bo desteserkirina mal û milkên wan hatine dayîn, lê serjimar nehatine kirin û ji ber vê yekê jî timar û zeamet nehatine sepandin. Dema ku rêvebirê sancaqa

hikûmetê ji bo seferê dihat gazîkirin, ew tevî hêzên eşîrî yên girêdayî sancaqê tevî beylerbeyê dibûn (Ekîncî, 2011: 3).

Piştî ku Împaratoriya Osmanî li herêmê serdest bû, Diyarbekir wekî parêzgeh hate qebûlkirin. Lê belê di statuya sancaqê de li gorî pêkhateya civakî, erdnîgarî û siyasî ya herêmê hin cudahî hatin çêkirin. Li gel sancaqên Osmanî yên klasîk, sancaqên Ekrad û Hikûmetê jî li parêzgeha Diyarbekirê bûn. Mîrnişînên kurdan jî di nav vê avahiya îdarî de bûn (Yaman, 2021: 37).

Ji bo dîroka siyasî ya Osmaniyan, eşîrên kurdan carna wek faydeyekî mezin, carna jî wek pîrsgirêkekî hatiye dîtin. Mînak, eşîran di gelek şeran de, bi taybetî şerê bi Safewiyan re, wekî hêzeke leşkerî destkeftiyên mezin dane Împaratoriya Osmanî. Di dîroka Osmaniyan de têkiliya herî girîng a bi eşîrên kurdan re, bêguman serdestiya Yavuz Sultan Selîm a li ser Mîrnişînên kurdan, bi rêya Îdrîs-î Bitlîsî ye. Têkiliyek din a girîng jî Alayên Hemîdiyê ye ku Abdulhamîdê duyem bi ser navê xwe ava kiriye (Yaman, 2021: 39).

Sedema pêşxistina têkiliyên Împaratoriya Osmanî û Mîrnişînên Kurdan, gefên hundir û derve bûn. Yavuz Sultan Selîm di sala 1514'an de, ji bo ku Şîtî ji Rojhilatê de neyê aliyê Anadoluyê ve diji Safewiyan seferek pêk anî. Herwiha ji bo rawestandina eşîrên Elewî ku gefeke navxweyî bûn, bi eşîrên sunnî re lihevkirinek çêkir. Eşîrên kurd ku piraniya wan sunnî ne, beşdarî peymanê bûne. Bi vî awayî, Mîrnişînên Kurdan di şerê Çaldiranê de li kêleka Osmaniyan şer kirin. Di serdemên paşerojê de, dema ku têkiliyên di navbera Mîrnişînên Kurdan û Împaratoriya Osmanî de xirab bûn, îmtiyazên ku ji Mîrnişînan re hatibûn dayîn, ji wan hate standin. Sedema herî mezin a vê xirabûnê, di serdema Mehmûdê duyem de, di hewldana nûjenkirinê de avahiyeke navendîparêz hate tercîhkirin e. Ji ber ku di vê sistêmê de cîhê avahîyên xweser tunebû, Mîrnişînên kurdan wek tehdîd dihatin dîtin. Di vê rewşê de Mîrnişînên ku dest bi serhildanê kirin, li hemberî Osmaniyan bi ser neketin. Mîrnişînên Kurdan ji holê rakirin, lêbelê eşîrên ku mîrnişîn ava kiribûn, wan hebûna xwe domandin (Yaman, 2021: 39).

Hilweşîna mîrnişînan û derketina pêş ya eşîran, kontrola Osmaniyan li ser van avahiyan (eşîran) siviktir kir. Ji ber ku eşîrên kurdan, ku berê ji aliyê mîrnişînan ve dihatin birêvebirin, êdî ji aliyê sancakbeyî, beylerbeyî û mîrên ku rêxistina îdarî ya Împaratoriya Osmanî ve dihatin rêvebirin. Lê piştî hilweşandina mîrnişînan, Împaratoriya Osmanî nekarî valahiya herêmê bi tevahî tije bike. Dema ku netewên ne misilman (ermenî, asûrî, keldanî) tevî hin eşîrên kurdan li herêmê bi bandor bûn, di serdema Ebdulhemîdê duyem de 'Alayên Hemîdiye'

hatin avakirin. Di derbarê armanca rêxistinkirina Alayên Hemîdiye de lihevkirinek tune. Li gorî hin îddîayan, Alayên Hemîdiyeyê ji bo pêşîgirtina li tevgera neteweyî ya ermenî, li gorî hin îddîayên din jî ji bo ku eşîrên kurdan li dijî leşkerên rûs ên li Rojhilatê Anadoluyê wekî hêzeke astengkirinê bikar bînin, hatine damezrandin. Ji b ovan armancan Evdîlhemîdê duyem di sala 1890'an de Alayên Hemîdiyeyê ava kir. Berî her tiştî, kêrhatî ye ku em rave bikin ku alayên yekîneyên ji ber nebûna siwaran di artêşê de wekî piştgirî hatine damezrandin. Komên herî guncaw ji bo vê yekê eşîrên kurdan bûn, ku ji ber koçeriya xwe bi hostayî hesp û çekan bi kar dianîn. Eşîr ji bo vî karî ji leşkerên asayî kêmtir buha bûn. Her wiha Împaratoriya Osmanî avahiya îdarî de guncav dît ku eşîrên ji Alayên Hemîdiye pêk tên bi dayîna erkên weke parastina nîzama giştî û berhevkirina bacê, bi awayekî sazûmanî tevbigerin û bi vî awayî xwestin ku girêdana eşîrên herêmê bi gelê herêmê re xurt bikin. Sedemeke din a girîng jî ew bu ku Ebdulhemîdê duyem xwest van alayan, ji ber kesayetîya xwe ya olî siyaseta "Yekîtiya Îslamî" ava bike (Özcoşar û Ertekin, 2019: 24-25).

Hemû mîrnişînên kurdan ên ku desthilatdariya xwe ava kiribûn, bi stratejî û hêza leşkerî ya ku Împaratoriya Osmanî pêş xistibû, hatin tunekirin. Dema ku yekîtiya mîrnişîn û eşîran dest bi perçebûnê kir, lêkolîna avahiyên eşîran hêsantir bû. Bi rastî dema ku em li organîzasyona navxweyî ya eşîran dinêrin, fikra ku ew "afirandî yên dewletê" ne, dibe ku girîngiyê bi dest bixe. Weke mînak dema em li sedema vê rewşê dinêrin, em dibînin ku îhtimaleke mezine her eşîrek di her gav bi eşîrekî din an jî dewletekê re bikeve nava nakokîyan. Di dîrokê de dewletê ji bo serdestiya li ser eşîran bike û bidomîne serî li rêbazên curbicur daye. Eşîran jî nemaze pêwîstiya piştgirî û tifaqa dewletên bihêz daxwaz kirine (Bruinessen, 2015: 200).

Osmaniyan herêmên niştecihbûna eşîran tespît kirin e. Ji ber pêkhatina xwe li qadeke berfireh belav bûne, eşîr di bin pergala darayî û îdarî de bûne û weke navçeyan jî sancaq hatine birêvebirin. Lêbelê eşîrên kurdên rojhilat di nav rêxistinên parêzgehan de nînin. Rêveberîya Osmanî, ji sedsala 16'an vir ve statuya sancak û kazayê daye eşîran. Bi vê tetbîqata ku di sala 1842'an de bi qanûnên dewletê di meriyetê de bû, ji eşîran re statûya navçe û "midûriyetên eşîran" hatin dayîn û hîn zêdetir hatin modernîzekirin. Rêveberên eşîran ji aliyê navendê ve dihatin tayînkirin. Li vir armanc ew bû ku di eşîrê de îstîsmar, keyfî û berhevkirina bacê ya neqanûnî bê astengkirin. Dewlet li ser razîbûna endamên eşîrê dişopand ku ew ê ji kîjan eşîrê re rêveber tayîn bike. Mînak ji ber ku endamên eşîra Mirveysan ji serokê xwe Abdurrahman Bey razî bûn, ji vê eşîrê

re rêveberek nehatiye tayînkirin. Lê endamên eşîra Cîhanbeylî yên li heman herêmê ji serokê xwe Alîşan Bey ne razî bûn. Li ser vê nerazîbûna gel, rêveberiya dewletê sernavê “eşîra mîr” a eşîra Cîhanbeylî ji holê rakir û ji bo eşîrê pergala muduriyetê ava kir. Bi demê re, rêvebirina eşîran bi rêya midûriyetan encamên erênî derêxistîye holê (Yaman, 2021: 34-35).

3. Alaya Hemîdiyeyê Eşîrên Kurdan

Di salên 1840'an de, Împaratoriya Osmanî hema hema polîtîkayên xwe yên îdarî berevajî kir û berê xwe da avahiyek navendî. Mehmûdê duyem, ji bo ku li Rojava serweriya aborî û leşkerî bi dest bixe û li Rojhilat di şerê li dijî hêzên wekî Rûsya û Îranê de serketî be, li Rojhilat û Başûrê Rojhilat jî di nav de, li gelek deverên welêt rêzîknameyên nû destnîşan kir. Di vir de armanc ew e ku dewlet bi temamî li ser mîrektiyên kurdan serwer bibe. Di avahiya îdarî de, rêveberên asta wan nizim û walî jî dest bi statûya bilind kirin. Ji vê gavê û pê de, eşîrên ku wekî mîrnişînan tevdigerin, hatin asteng kirin. Heta hilweşîna Împaratoriya Osmanî, rêveberiyê bi bandor li ser eşîrên kurdan kontrola xwe kêr nekir. Nîşana pratîkî ya vê rewşê jî Alayên Hemîdiyeyê ye ku bûye şaxekî artêşa Osmanî (Yaman, 2021: 44).

Siwarên Alaya Hemîdiyeyê de modela Kazak'an hatiye girtin, ji eşîrên tirkên û ji eşîrên kurdan yên koçer û nîvkoçer pêk dihat. Kontrola siwarên di alayan de dane serokên eşîrên wan. Her yek ji eşîrên mezin ên ku li hev kiribûn ku beşdarî alayan bibin, bi giştî ji 800-1000 kesan pêk dihat. Perwerdeya van yekîneyan ji aliyê efserên artêşa nîzamî ya Osmaniyan ve dihat dayîn. Alayan xwedan tevgera birêkûpêk nebûn û tenê ji bo dema ku xizmet dikirin mûçe dihatin dayîn. Di demeke kurt de hejmara alayan zêde bû. Hejmara alayan di sala 1892 de 40, di 1893 de 56 û di 1899 de 63 bûye (Yaman, 2021: 40).

Dewleta Osmanî ya wê serdemê rutbeya “Mîrlîva” da serokên eşîrên ku beşdarî alayan bûn û desthilatdariya wan xurt kir. Di Alayên Hemîdiye de serokên eşîrên mezin û bi hêz hene. Ji vana ya yekem eşîra Milan e ku hezar konên wê di bin serokatîya Îbrahîm Paşa de li Wêranşarê hene. Di vê eşîrê de çar Alayên Eşîrên Hemîdiyan hebûn ku ji eşîrên Varto, Karliova û Bulanîkê pêk dihatin. Ya duyemîn Mîrlîva Huseyîn Paşa ye, seroka eşîra Heyderan a li Patnosê ye. Di bin femandariya Huseyîn Paşa de li Patnos û Wanê pênc alayên eşîran, li Agiriyê 5 û li Eleşkirtê jî yek alayên eşîran hebûn. Ya sêyemîn jî eşîra Hesenan bû ku li Melezgirtê jî şeş alayan pêk dihat. Di nav eşîrên din ên ku alayan ava kirine de, du alayên eşîrên Zirkan, yek ya eşîra Karaçekî û du alayên eşîrên Berazan hebûn. Her alayek nêzikê 1200 siwaran pêk dihat. Lê belê

qeymeqamên navçeyan (mîrên eşîran) ku ji aliyê hikûmetê ve ji bo serokatiya alayiyan hatibûn wezîfedarkirin, nexwendewar bûn. Ev kesên ku Osmaniyan rûtbe û sernav daye wan, desthilatdariya xwe tenê li hember tiştên ku weke gef didîtin bi kar anîn û ew xistin bin serweriya xwe. Ji bo vê yekê, armanca avakirina Alayên Hemîdiyê çî dibe bila bibe, nekarî bigihije ya ku dihat hêvîkirin. Bi giştî ji bilî peydakirina pêwîstiya yekîneyên siwarî, yan ne bi bandor bûn yan jî bi çalakîyên neyînî cihê xwe di dîrokê de girtin. Eşîrên ku beşdarî merasîmê nedibûn û dûrbûna xwe diparastin piranî bûn. Di vê rewşê de bi eşîrên ku di nav alayan de cih digirin re nakokî derdiketin. Dema ku em li çalakîyên din ên neyînî dinêrin, em dibînin ku hêza ku dewletê daye wan ew hêz bi çalakîyên banditîyê hatiye îstîsmarkirin. Weke bikaranîna vê hêzê bi çekên ku dewletê, li dijî eşîreke din a ku beriya niha bi xwîna wê re heye, bikaranîye. Piranî ji bo bacê, an jî eşîrên ku di rewşa koçberiyê de ne rêyên wan bigrin, hatine bikaranîn. Asta hêza hin eşîran di Alayên Hemîdiyê de pir zêde bû. Piştî ku ev alay di Şerê Balkanan ên 1912-1913'an de hatin bikaranîn, di sala 1908'an de navên wan kirin "Alayên Siwarî yên Eşîran" û piştê jî bi tevahî hatin belavkirin (Yaman, 2021: 41).

Ji bo ku cihê Şîrnexê di parçebûna îdarî ya Osmaniyan de were fêmkirin, divê li ser ketina Rojhilat û Başûrê Rojhilatê Anadoluyê bi Împaratoriya Osmanî re û avahiya îdarî ya li wir hatiye çêkirin, were lêkolînkirin. Herêma ku Şîrnex lê ye, herêmeke ku şerê Osmanî-Sefewiyan lê qewimî ye. Di sedsala 18'an de, avahîyên xweser ên eşîrên kurdan ên li Împaratoriya Osmanî taybetmendîyên xwe yên kevn parastin, lê hinekî wan zêdetir girêdayî bûn. Ev avahiya îdarî ya di bin desthilatdariya Osmaniyan de heta nîvê sedsala 19'an berdewam kir. Rewşa mîrnişînan ya di bin kontrola dewletê de berdewam kir. Di wê demê de hê jî avahiya îdarî ya navendparêz têde tunebû. Mîrnişînan tenê ji Stenbolê re xizmetekî hindik dikirin. Mîrnişînên Kurdan, heta nîvê sedsala 19'an jî girêdayê Împaratoriya Osmanî man. Lê belê, beylerbeyê ku di hiyerarşiya îdarî de di ser mîrnişînan re bû, dikaribû ji hukûmeta navendî daxwaz bike ku li hember her tiştê ku ew ji bo rêveberiya parêzgehê xeter dibîne, hêza leşkerî bikar bîne. Mînaka vê ya herî zelal serhildana ku Mîrê Botanê Bedîrxan Beg li dijî Împaratoriya Osmanî daye destpêkirin e (Yaman, 2021: 43).

Di heman demê de hewl hat dayîn ku bajarok bîrên avakirin, ku ew niştecihên girêdayî navçeyên ku ji yekbûna çend gundan pêk hatine. Naîbekî ku ji aliyê dadwerê navçeyê ve hatibû tayînkirin, li ser navê dadger wekî rêveberê bajarok şaredarî bi rê ve dibir. Ji bo kontrolkirina eşîrên li rojhilat jî xwestin

rêveberiya Nahiye were pêkanîn. Bi taybetî li Rojhilatê Anadoluyê ji serokên eşîran re statûya midûrê bajarokan hat dayîn û rêxistina eşîran veguherî bajarokekê. Bi vî awayî pratîkeke ku hem bi rêzîknameyê û hem jî bi rêveberiya herêmî re ne eleqedar bû hate meşandin. Pratîka muxtarên gund û taxan beriya Tanzîmatê dest pê kiribu. Lê belê rêveberiya Nahiye nekarî bi awayekî berfireh were pêkanîn û ji vê rewşê ti encamên erênî derneket. Bin-navçe bi berfirehî nehatin avakirin û yên ku hatin avakirin jî bi tevahî nehatin birêxistin. Li gelek bajarokan şert û mercên rêzîknameya parêzgehan pêk nehat. Ligel hemû kêmasiyan, statûya bajarokî ya ku ji eşîran re hat dayîn, ji bo pêşgirtina li serhildanan, komkirina bac û kêmkirina zirara koçeran li gundan bû. Ev pêkanîn ji xistina qanûnên feodal ên heyî wêdetir bi ser neket, lê di rêveberiya bajarokan de qonaxên balkêş zêde kirin. Mînak, Beytûşşebap, weke bajarokekî girêdayî Colemêrgê, xwedî rêveber bû û bi tevahî ne xweyî rêxistinekî bû. Di heman demê de, eşîra Hertûşîyan jî koçeratî dikirin û heman sînoran de jî, xwedî statûya bajarokî bû. Bi vî rengî, avahiyek îdarî ya balkêş bi du bajarok û du rêveberên bajarokan di navendek de û di nav heman sînoran de çêbû (Ekîncî, 2011: 4). Ev mînak di warê xebatên kontrolkirina îdarî ya nîştecih û koçeran a Şîrnexê û pêkanîna rêveberiya Tanzîmatê de mînakeke balkêş dide.

Di Kanûna 1849'an de Sancaxa Hekariyê kirin parêzgeh û hewl hat dayîn ku Tanzîmat jî li wir bê bicihkirin. Di hewlê pêkanînê Tanzîmatê de, bi taybet jîyana mîrg-zivistanê ya eşîrên koçer, yek ji sedemên ku rêvebirina van deran zehmet dike ye. Di vê rewşê de ji bo avakirina rêveberiyê bi rêkûpêkkirina dabeşkirinê berdewam bû. Wek mînak di Sibata 1854'an de qeymeqamtiya Zaxoyê hat rakirin; Cizîr, Zaho û Mêrdîn di yek qeymeqamtiyê de kom bûne. Tevî tedbîrên ku hatine girtin, rewşa civakî-aborî ya herêmê, nêzîkatiya rêveberiyê ya serdemê û hwd. ji ber hin sedeman, rêzîknameyên ku Tanzîmatê destnîşan kiribûn, li herêmê bi temamî nehatin bicihkirin (Ekîncî, 2011: 5).

Tevgerêke din a sazûmanî ya ku di eşîrên di bin rêveberiya Osmanî de dihat dîtin, qeymeqamtiya eşîran bû. Ev pêkanîn di hin eşîrên mezin de hatiye bicihkirin. Armanca avakirina qeymeqamtiyên eşîran dabînkirina ewlehiyê, komkirina bacê û vegeandina yekitiya eşîra belavbûyî ye. Qeymeqamên eşîran bi personelên daîmî û bi pergala mûçeyê ku didin wan, dişibin saziyên fermî yên dewletê (Yaman, 2021: 35). Împaratoriya Osmanî de, li beriya Mehmûdê duyem de qeyd û belgîyên têkildarî yên eşîran bi sînor bû. Lêbelê, bi Mahmûdê duyem û Tanzîmatê re, di encama sîyaseta merkezîbûnê ya di rêvebirîyê de û guhertinên di naveroka zimên de, burokrasî leztir bû. Lezkirina burokrasiyê jî

bûye sedema belavbûna belge û kaxezên di nav saziyên dewletê de. Ji ber vê yekê, ji bo parastina qeydên berê yên li Împaratoriya Osmanî, arşîveke nûjen a bi navê "Hazine-i Belge" hat avakirin û "Odeya Belgeyan a Bâb-ı Alî" hat avakirin da ku herikîna birêkûpêk a belgeyan di navbera parêzgeh û parêzgehan de were misoger kirin. Di vê çarçoveyê de li ser eşîrên koçer ên serdema Tanzîmatê gelek belge hene. Di belgeyên "Sadaret", "îrade", "Meclis-i Vala" û "Defterên Ayniyatê" yên ku di derbarê eşîran de xwedî girîngiyeke bingeîn de, li ser çareserkirina pîrsgirêkên ku di navbera eşîrên koçer û dewletê de derketine qeyd hatine tomarkirin. Ji bilî van belgeyên din ên ku qeydên eşîran tê de tene girtin; "Defterên Temettuâtê", "Defterên Nifûsê" û "Defterên Koçkirinê". Ji aliyê din ve her çiqas bi serdema Tanzîmatê re qeydên li ser eşîran zêde bûn jî, çavkaniyên ku alîkariya nîşankirina polîtîkayên giştî yên eşîran bikin, nehatin dîtin. Sedema vê yekê ew bû ku giliyên ji eşîrê ji hêla serokên eşîran ve hatine nivîsandin, ne ku mirovên eşîrê ve (Yaman, 2021: 32).

4. Eşîrên Şîrnexê û Avahiya Îdarî Ya Şîrnexê

Şîrnex wek navê eşîreke herêma Botanê tê zanîn. Dikare were texmînkirin ku eşîrê di vê pêvajoyê de navê xwe daye herêma ku lê jiyaye. Tê texmînkirin ku li Cizîra Şîrnexê de Hz. Nûh (a.s.) jiyaye û ji bo vê yekê Cizîr wek "Bajarê Nûh" tê zanîn. Her wiha tê îdiakirin ku di asûrî û kurdî de "Şernex" tê maneya "Şernekheş" ango cihê ku zexm tê zeftkirin û şer lê dijar e û "Şernexaz" welatê aşîxwazên ku şer naxwazin. Dîroka rêveberiya Şîrnexê di bin desthilatdariya Gutî, Babîl, Med, Asûrî, Pers, Sasanî, Emewî, Ebasî, Mervanî, Artûqî, Selçûqî, Sefewî û Osmanî de ava bûye. Li ser sînorên Şîrnexê, di destpêkê de ji aliyê qada ku lê digirt di nava Dêrgul û Hecî Behramê de bû. Îfadeya "...ji xelkê Nahiyeyên Şîrnexê yên ku li navçeya Hecî Behram a Sancaxa Mêrdînê dijîn..." di belgeyeke 1271 Hicrî (1854) de vê yekê nîşan dide (Ekîncî, 2011: 4).

Di sala 1514'an de piştî ku Yavuz Sultan Selîm di şerê Çaldiranê de Împaratoriya Safewî tîk bir, herêma Şîrnexê ket bin desthilatdariya Osmaniyan. Her çendî agahiyeke zelal bi dest neketibe jî jiyana bi cihbûyî li Şîrnexê kengî dest pê kiriye, tê texmînkirin ku ev yek di heman serdemê de bi avakirina Alayên Hemîdiye re bûye, ku Ebdulhemîd ji hêza eşîran sûd werdigirt da ku desthilatdariya navendî misoger bike (Yaman, 2021: 66).

Şîrnexa ku di dabeşkirina îdarî de wek bajarokek dest pê kir û car caran bi statûya xwe bû navçe, li ser sînorê sê parêzgehan di cihêkî girîng de bû û di telgrafa ku waliyên Wan û Bedlîsê bi hev re şandibûn de diyar kir ku pêwîst e Şîrnex ji aliyê ewlekariya herêmê ve bibe navçeyeke yekem, ev tişt hate gotin.

Li gorî vê yekê Şîrnex di 23'ê Tîrmeha 1914'an de bi pêşnûmeya ku di 11'ê tîrmehê de ji aliyê Lijneya Giştî û Meclisa Mezin a Neteweyî ve bi îmzeya Sultan Mehmed Reşad, Wezîr Mehmet Saîd û Wezîrê Karên Hundir Talat Paşa ve hat qebûlîkirin, di 23'ê Tîrmeha 1914'an de careke din bû navçe. Piştî ku hat diyarkirin ku Şîrnex ji pola ewil bûye bajarok dema ku wek bajarok girêdayî Bedlîsê bû, tiştêkî ecêb e ku Şîrnex wek bajarok nehat qeydkirin, ji bo ku bizanin ew ji kîjan gundan pêk tê di 9'ê Tîrmehê 1914'an de ji Wezareta Karên Navxweyî lêpîrsîn hat xwestin. Di encama vê lêkolînê de tabloyek nifûsê bi kêmasiyên wê re hat amadekirin. Lê tê dîtin ku di sala 1920'an de jî heman pîrsgirêk berdewam dike, ji ber ku pêwîste ev daxwaz bê dubarekirin ku navçeya Şîrnexê ji kîjan navçeyê hatiye veqetandin û tabloya nifûsê bê şandin. Dema ku her du tarîx bi baldarî werin lêkolîn kirin, meriv dikare texmîn bike ku dewleta di serdemên ku ji bo wan hesab tê xwestin de tevliheviya du şerên mezin jiyaye -yek Şerê Cîhanê yê Yekemîn û ya din Şerê Serxwebûnê bû- kêmasiya burokrasiyê û çima ev hewcedariya tê xwestin 6 salan nekariye pêk were (Ekîncî, 2011: 8).

Şîrnex, ji nîveka sedsala 19'an vir ve di pêkhateya îdarî ya Osmanî de, carna bi statûya bajarok û carna jî bi statûya navçeyekê, di navbera sînorên Bedlîs, Diyarbekir û Mûsilê de bi pêş û paş ve diçe. Bi van guhertinan Împaratoriya Osmanî xwest bi bicihkirina eşîrên koçer ên gerok desthilatdariyeke navendî ava bike. Bi vî awayî bi afirandina nîzama ku tê xwestin di rêveberî û bacê de, armanca ku ji Tanzîmatê tê xwestin di warê nîzama giştî û hîlanîna leşkeriyê de pêk were. Sedema herî girîng a têkçûna Tanzîmatê ya li herêmên Rojhilat û Şîrnexê jî ew bû ku rêveberiyên li vir bi salan e bi awayekî navendî bi rêve neçûbûn û nêzîkatiyên lihevnekirina pêkhateyên eşîrî yên li hemberî rêveberiya navendî bû. Mebest ji vê neliheviyê bi giştî nexwestina eşîran e ku ji bo bac û leşkeriyê bên dûrketin (Ekîncî, 2011: 9).

Ji aliyê sînorên xwe ve beşek ji parêzgeha Şîrnexê dikeve Rojhilatê Anadoluyê, beşeke din jî dikeve başûrê rojhilatê Anadoluyê. Xaçerêya Şîrnexê ya ku di nav sînorên Tirkiyeyê de ye, bi Îran û Iraqê re ye, nîşan dide ku herêm xwedî girîngiyeke stratejîk e. Dema li rabirdûya dîrokî ya Şîrnexê dinîhêrin, hin çavkanî diyar dikin ku navê Şîrnexê ji navekî eşîrî tê. Lê navê Şîrnexê ji sedsala 19'an de wekî navê gundekî hatiye binavkirin. Ji ber ku eşîran ola Îslamê kirine şêwazê jîyanê, ji bo gelê Kurd ên li vê herêmê dijîn, bi Îslamê re hevdiîtin pêk tên (Yaman, 2021: 66).

Şîrnex di sedsala 19'an de bi navê xwe di nava avahiya îdarî ya Osmaniyan de bûye. Li ser sînorên niha yên parêzgehan bi navê Şîrnex, ji aliyê

îdarî ve dem bi dem di nav parêzgehên Diyarbekir û Wanê û di nav sînorên Bedlîs, Cizîr, Colemêrg, Silopiya û Sêrtê de bûye. Di pêvajoya avakirina îdarî ya Şîrnexê de divê ev rewş li ber çavan bê girtin. Derbarê avahiya îdarî ya Şîrnexê de, di sala 1854'an de di nav Sancaxa Mêrdînê de xwediye statûya bajarokekê ye, ku yek ji wan demên pêşîn e ku di belgeyan de behsa wê tê kirin. Ji sala 1869'an û pê de guhertinên îdarî yên li Şîrnex de navçeya Cizîrê û Sêrtê de navçeya Erûhê di salnameyan de tên şopandin. Heta sala 1875'an Şîrnex weke navçe ava bû, navçeya Erûhê girêdayî navçeya Sêrtê bû û navçeya Dêrgulê jî di nav de bû. Heta heman dîrokê navçeya Cizîrê jî girêdayî Lîwa Mêrdînê û Hecî Behram jî weke bajarokekî girêdayî Cizîrê bû. Piştî ku Şîrnex bû navçe, salek şûnda Lîvaya Sêrtê girêdayî Bedlîsê bû û ji Diyarbekirê hat veqetandin. Bajarokên Goyan û Dêrgulê yên ku berê girêdayî Erûhê bûn jî bi navçeya Şîrnexê ve hatin girêdan. Ev rewş nîşan dide ku sînorên rêveberiya Şîrnexê car caran di ser Erûhê û ji ber vê yekê jî ber bi Sêrtê ve çuye (Ekîncî, 2011: 6).

Di dema ku ew ji navenda ku lê ne, daxwazên xwe û hewcedariyên xwe yên îdarî bi cih tînin, tê dîtin ku ji nîşka ve nikarin biçin cihekî dûrtir û bi nedana bacên xwe an jî telgrafên giliyê navendê tehdîd dikin. Di vê belgeyê de tê gotin ku Şîrnaxa ku bûye bajarok, di çaryeka dawîn a sedsala 19'an de jî vê statuyê diparêze. Ev guheztinên îdarî yên li Şîrnexê ji nêz ve bi îfadekirina lihevnebûna pêkhateyên eşîrî yên li herêmê bi hev ve girêdayî ne. Giliyên bi vî rengî yên ji aliyê Wezareta Karên Hundir ve tên vê rewşê îspat dike. Di 6'ê Adara 1884'an de Şîrnex bû navçeyeke girêdayî Sancaxa Mêrdînê ya Eyaleta Amedê. Di 11'ê Sibata 1887'an de biryar hat dayîn ku wek nahiye'yekî qeymeqamtiya Erûhê ya Bitlîsê ve were girêdan. Li hemberî vê guhertinê nerazîbûnên gel ji aliyê dewletê ve nehatin dîtin. Di 1'ê Kanûna 1888'an de Şîrnex, vê carê bû navçeyek Diyarbekirê, bi daxwaznameya îtîrazê ya gelê ku li dora kurê Aga-yî Sor li hev kom bûbûn, bi vî şêke tê qalkirin. Mihemedê Sor, li dijî daxwaza ku wîlayeta Diyarbekirê ve bê girêdanê ye, li ser vê yekê îtîraza ku ji ber nêzîkbûna Şîrnexê ya bi Sêrtê re hat kirin rewa hat dîtin û biryar hat dayîn ku statuya wê ya weke bajarok a girêdayî Bitlîsê bidome (Ekîncî, 2011: 7).

Gülenç (2013: 59) dibêje, prensîba bingeîn a gelê Şîrnexê ku komeke wekî eşîrê bi nav dike ew e ku ev kom ji heman parêzgeriyê tê. Eşîrên ku li Şîrnexê dijîn, piştî ku herêm di sedsala 16. de ket bin serweriya Împaratoriya Osmanî, hebûna xwe di bin desthilatdariya Osmaniyan de domandin. Di encama têkçûna şerê 1877-1878-an a Osmanî-Rûsyayê ya di serdema Ebdulhemîdê

duyem de, di warê leşkerî de vesazkirinek nû hate kirin. Ji bo vê yekê, ji sala 1890'an pê ve mirovan dest bi sûdwerigirtina ji eşîrên di nav Împaratoriye de kir. Împaratoriya ji bo bidestxistina gelek siwariyan bi pereyên hindik û ji bo misogerkirina ewlekariya sînoran li hember êrîşeke muhtemel a Rûsyayê û êrîşên Qazaqên Rûs, leşker ava kirin. Ji bo parastina herêmê ji siyaseta Îngîlîzan, ji bo meşandina siyaseta Pan-Îslamîzmê, ji bo zêdekirina otorîteya navendî ya li Rojhilatê Anadoluyê, ji hêza eşîran sûd werbigire û ji bo pêşî li çalakîyên Ermenîyan bigire, di sala 1890'an de yekîneyên siwarên sivik ên bi navê Alayên Hemîdiyeyê ava kirin. Bi vê armancê, serokên eşîran wek fermanbaran hatin tayînkirin, gelek alayên ku bi dayîna meaş, rutbe û xemilandinên wan ve hatine avakirin. Mîrên eşîran jî kirin efser. Ji eşîrên ku bibûne alay ji wan tu bac nehat standin. Dadweriya dadgehên herêmî di derbarê sûcên wan yê bingehîn de jî hat rakirin. Di encamê de Alayên Hemîdiyeyê sûda ku dihat çaverêkirin neanîn û li şûna parastina nîzama giştî, bi zordestiyên xwe yê curbecur rewş xirabtir kirin. Giliyên gel li her derê dest pê kir zêde bû. Şakir Paşa, di sala 1897 de bi Serfermandarê Artêşa Çaremin Zekî Paşa re, ji bo ku Alayên Hemîdiyeyê bi dîsîplîn bike, hat wezîfedarkirin. Lê piştî lêkolîneke sê mehan, wan di rapora ku di Kanûna 1897'an de amade kiribûn de qebûl kirin ku di Alayên Hemîdiye de dîsîplîna pêwîst pêk nayê. Di raporê de hat diyarkirin ku pabendbûna alayan a bi desthilatdariya leşkerî re kêmbûye, hin efser xweyî kêmasî ne û bi serokên eşîran re di nava têkiliyan de ne. Nerehetiya navdarên herêmê ji vê rewşê û pirsgerêkên ku ji ber derketina eşîr ji destê serokên xwe derketine, hat diyarkirin û hat destnîşankirin ku eşîr bi gelheya xwe ya qerebalix û çend alayan li herêmê serdest bûne. Hin eşîrên ku bandora wan li ser îdareya Şîrnex û derdora wê hebûye hene, hinek ji wan jî di nav belgeyên Osmanî û Alayên Hemîdiye de cih digirin (Gülenç, 2013: 59). Ev ji qonfederasyona Şoxsor, Şillet, Hacî Beyran û Dihî'yan pêk tên.

Aliyê din ve, di hin deman de şopandina pozîsyona Şîrnexê ya di dabeşkirina îdarî de zehmet çêdibe. Lewma em dibinin ku navê Şîrnexê di nexşeyên ku di sala 1897'an de ya yekemîn salnameya îstatîstîkî ya Împaratoriya Osmanî de hatiye weşandin û di berhema bi navê Atlasa Osmanî de ku di salên 1900'î de ji bo dersdayina li lîseyan hatiye amadekirin de cih negirtiye. Lê belê serokek leşkeran bi navê Mark Sykes jî di gera xwe ya Rojhilata Navîn a di nava sînorên Osmaniyan de ku di sala 1902'an de ji Beyrûtê dest pê kiribû, li Şîrnexê rawestiyaye. Li ser nexşeya ku di pirtûka xwe ya di sala 1904'an de, bi navê "Daru'l-Îslam" hatiye çapkirin de cih girtiye, Şîrnexê nîşan dide û derbarê Şîrnexê de agahiyan dide. Digel ku şîroveyên wî yê li ser jiyana

rojane ya li herême carinan dişibin nêrînek rojhilatnasî ya tîpîk, çavdêriyên wî yên dem bi dem, ku tê de tekez dike ku Ewropa tu carî nagihîje mêvanperwerî û wekheviya rojhilat, balkêş in (Ekîncî, 2011: 7). Sykes diyar dike ku wî di serdana xwe ya Şîrnexê de du kelehên mezin dîtine û ev kelh aîdî mamê dijmin û biraziyê ku navê wan nekiriye, yên ku ji bo desthilatdariya serokatiya eşîrê li dijî hev têdikoşin. Sykes dema behsa Şîrnex û eşîrên Şîrnexê dike, Mîranli Mistefa Paşa wek fermandarê Mervan Hemîdiye bi nav dike. Mistefa Paşa “fermandarekî bêrehm” e ku di Alayên Hemîdiyeyê de, di bin femandariya qonfederasyona eşîrên Şîlet û Çoxsorê de li herêma Şîrnexê (Navenda Cizîrê) xizmet kiriye. Wî behsa wê yekê kir ku Mistefa Paşa, ku çendîn caran Mela Seîd-î Nûrsî ji ber hovîtiya xwe ya li hember xelkê herême û kiryarên bêdîsîplîn û ziyanker ên alayên di bin fermana wî de, rastî wî hatiye, di şerê navbera wan û eşîrên Şîrnexê de jiyana xwe ji dest daye. Ev rastiyeke e ku hewla pêkanînan Tanzîmatê li herême pîrsgirêk derxistîye. Di vê çarçoveyê de tê dîtin ku rêzîknameyên îdarî yên li Şîrnexê pir bi pîrsgirêk in. Sedema ku gelê Şîrnexê nikare guhertina bi rêzîknameyê tehemûl bike ew e ku di qada îdarî de bi lez û bez nikarin bi wate bidinê. Weke mînak, dema ku Şîrnex rasterast ji navenda lîva wekî qeymeqamtiyê dihat birêvebirin, ji nişka ve bû bajarok û ji Bedlîsê dest bi rêvebirinê kir û ev jî bû sedema pîrsgirêkan (Ekîncî, 2011: 7). Şîrnex di 23'ê Tîrmeha 1914'an de bûye qeza.

Yekîneya herî jêr a rêxistina eşîrê “mal” e. Mal hem tê wateya malek, hem jî komek xizmên ku di heman malê de ne û hem jî xanedanek. Li vir tiştê ku bala me dikişîne ew e ku ji her malbatê re çend kes divê bêne hejmartin. Di katalogên fonên di arşîvê de li ser nîfûsa eşîrên ku li herêman Rojhilat û Başûrê Rojhilatê Anadoluyê dijîn, ji heyama aloz a ji çaryeka dawîn a sedsala 19'an heta ragihandina Komarê, pir hindik belge hene. Lêbelê nîfûsa wan li gorî hejmara malbatan dikare ji belgeyên derbarê koçberî an rûniştina wan ji bo hin herêman ji ber sedemên cihêreng were destnîşankirin. An jî ji ber mijarên ku me li jor hewl da ku em rave bikin, di derbarê nîfûsa wan de ji belgeyên ku tene dayîn encamek dikare were derxistin. hejmarên texmînkirî yên hejmara malbatan li hin herêman parêzgehan (Öğmen, 2009: 3).

Di eşîrên Şîrnexê de jî yekîneya herî jêr re “mal” tê gotin. Mal koma herî biçûk a civakê û eşîrê ye. “Kilfet û malik”, yekîneyên jorîn ên malbatê, pir nêzîkî hev in. Yekîneya malîkan malbatekê pêk tîne. Her çend ev malbat gelek caran xwedî paşnavên yek bin jî, carinan paşnavên wan cuda ne. Di yekîneya kilfet de, xêz bêtir diyar e. “Bavik” ku yekîneya jorîn a kilfet û malikê ye, li Şîrnexê pir

tê bikaranîn. Bavik di heman demê de tê wateya "xizm"ê. Her ku komên xwedan bi demê re zêde bûn, yên nû derketin û bi demê re ev avahî veguherîye civatên bavik. Dibe ku di nav hinek eşîran de piraniya jimareyî di kilfet, malik û bavik de ne wek hiyerarşiyekî pêk tîne. Ji ber ku nifûsa her eşîrekê cuda ye. Bo nimûne, hejmara endamên civata bavikekî di nava eşîrekê de dibe ku ji tevahiya nifûsa eşîreke din zêdetir be. Di vê çarçoveyê de yekîneyên jêreşîran li gorî hejmara xwe nav, an jî sernavên wekî "bavkê hûrik (xanedana biçûk), mala mezin (xaniya mezin), bavê gir/bavkê gir (xanedana mezin)" wergirtine. Eşîrên ku ji civakên bavikan pêk tên, pêkhateyên normatîf û qelebalixtir in. Di dawiyê de, yekîtiya eşîran, ku di çend şaxan de hatiye dabeş kirin, avahiyek herî mezin e ku bi berhevkirina eşîran pêk tê. Her ku hûn di vê rêza hiyerarşik de ji binî ber bi jor ve diçin, nifûs zêde dibe û girêdanên xwînê lawaz dibin (Baz û Şarman, 2015: 44-45).

Ji bo diyarkirina rêzîknameyên îdarî yên di çarçoveya Tanzîmatê de hatine çêkirin û ji bo zêdekirina dahata bacê gelek çalakî hatin lidarxistin, ji bo vê yekê serjimariyên gel hatin kirin. Rastiya ku serjimêrî li parêzgehan di demek dereng de hate xuyan kirin bi dereng rengvedana rêzîknameyên parêzgehan ve girêdayî ye. Di vir de, divê ku rola pîrsgirêkên ku di pratîkê de ji ber nîzama eşîretî ya herêmê û Şîrnexê derdikevin holê û bi taybetî jî jiyana koçeran ya havîn-zivistanî, di vê parê de neyê paşguh kirin. Di vî warî de serjimariyeke ku tenê di sala Hicrî 1300 (1882-1883) de li bajarê Şîrnexê karîbû were kirin, di Salnameyê de heye (Ekîncî, 2011: 6). Bi ihtimaleke mezin ev serjimêrî serjimara yekem a Şîrnexê ye. Li ser nivîsandina nifûsa eşîrên koçer jî qeydek heye. Di telgrafa ku ji Cizîrê ji Komîsyona Tomarkirina Nifûsê ya Wezareta Karên Navxweyî re hatiye şandin de, serjimariyan diyar kirine ku heta niha (02.12.1908) nifûsa Şîrnexê û koçerên ku nehatine qeydkirin, qeyda wan nekiri hene, wan diyar kir ku heke binivîsin jî ew ê tu carî belgeya nifûsê negirin hene. Ev mînakek balkêş e ku eşîran fermana nû ya ku dewlet dixwest qebûl nekirine (Ekîncî, 2011: 6).

Çavkaniya sereke ya nakokî û şerên navbera eşîran ên li Şîrnexê diqewimin, erdnîgariya fîzîkî ya parêzgehê ye. Şêweya jiyana eşîrên Şîrnexê rasterast bi pêkhateyên axa wan ve girêdayî ye. Tevgera eşîran ji ber erdnîgariya çiyayî, asê ya ku tê de ne, zehmet bûye. Ji ber vê yekê, eşîran li şûna ku bi karên çandiniyê re mijûl bibin xwedîkirina heywanan wekî çavkaniya debarê didîtin. Lêgerîna mîrgên ku ji bo têrkirina sewalên xwe hewce ne, eşîran veguherandiye civakeke koçer, di navbera mîrgên havînê û qadên zivistanê de

digerin. Di encamê de hem eşîrek sînore eşîreke din bînpê dike û hem jî ajalên eşîrê di rê û derketina mêrgê de zirarê didin zeviyên eşîreteke din, eşîran didin ber hev û bi vî awayî nakokî û nakokî neçar dikin. Di encama lêkolîn û vekolînên me yên di arşîvên Osmaniyan de, em şahid in ku li Şîrnexê şerê navbera eşîran bi piranî li derdora çar eşîran pêşdikeve. Ev jî eşîrên Ağa-ı Sor, Mîran, Goyan û Batvan'ın. Serokê Eşîra Mîran Mistefa Paşa jî fermandarê Alayên Hemîdiye bû. Ji ber vê çendê ku têkiliyên wê bi hikûmeta navendî re baş bûn, di bin rêveberiya wê de artêşek ji eşîran pêk dihat. Mistefa Paşa ji bandora xwe îstîsmar kir û di navbera eşîrên herêmê de hertimî pevçûn derdiket. Bi taybetî zextê li eşîran dikir, ji ber desteserkirin û kuştinan eşîran doz lê vekirin e. Mistefa Paşa ku qanûnan bi cih neanîn û bi serê xwe tevnegeriyan, hem rêveberiya navendî û hem jî ji gelê herêmê re nerehetiyek mezin derxist. Li gorî belgeya herî pêşîn a ku me desteser kiriye; ew ji gel û eşîrên bajarê Şîrnexê, yên ku li taxa Hecî Behram sancaqa Mêrdînê ve girêdaye (Gülenç, 2013: 61).

Eşîrên li parêzgeha Şîrnexê û derdora wê di nav yekitiya eşîran de ne. Di belgeyên dîrokî yên îdarî yên Împaratoriya Osmanî û Tirkiyeyê de hin yekîtiyên eşîran di nava van yekîtiyên de hatine diyarkirin. Li Şîrnex û derdora wê hinek eşîr hene ku bi awayekî bandor li dîroka îdarî ya vê derê kirine û hinek ji wan jî di belgeyên Osmanî de cih digirin. Ev jî ji qonfederasyona Şilet, Çoxsor û Hecî Beyran pêk tên. Konfederasyona Çoxsor ji eşîrên Mîran, Didêran, Alikan, Soran û Garisan pêk tê. Di nav konfederasyona Şilit'an de eşîrên Batuyan, Kiçan, Tayan, Herikan, Musereşan hene. Di qonfederasyona Hacî Beyran de jî ev eşîr hene: Spertî, Giteyan, Hevêrî (her sê jî koçer in), Goyan (nîvkoçer), Şîrnex (Bilîgî, Caferî, Dûdanî û Xolomerî). Ji xeynî van, ku li herêma Silopiyayê gundiyên kurd û ermenî yên ne eşîr jî dijîn, ev in: Dihî, Garisî (koçer), Dêrşevî, Heskerî, Eruhî, Çufî. Koma eşîrên Cilan jî ji eşîrên Kaşûrî, Sindî, Zîvikan (Zîyerkan) pêk tên (Ekîncî, 2011: 5). Eşîrên Harûnan û Hesîdan ên li herêma Cizîrê ne di nava van qonfederasyonan de nînin û li navenda Cizîrê jî kesên ne koçer bi cih bûne hene. Di berhema Yaman'de eşîra Meman'an jî van eşîran pêk tê: Hezex, Hoserî, Tilêla, Kerkenî, Dêrî, Cinibrî, Basisk, Xirbezûr, Dimbilya, Sîrsirk, Erbanad, Bazift, Kavilqêr, Bîyaqupkê, Nêhib, Gozik, Derbaciya (Yaman, 2021: 66).

Hin civakên Şîrnexê yên ku xwediyê normên eşîrtiyê ne, lêbelê eşîr nayên xuyan, li jêr hatine rêzkirin: Dêrşewî, Zeherî, Harûnan, Omerka, Bajarî, Hêsina, Elikî, Dorika, Alûa, Domana, Sindî, Saliha, Pîrusî, Şîkaka, Batê, Welatî, Hemkîn, Hecî Eliya, Elkî, Jilyan, Bilbesî, Ezidî, Girkê Emo, Sûyanî (Baz û Şarman,

2015:44). Ji bile van jî Şîrnex herêmeke ku mirovên ji ol û çandên cuda bi hev re dijîn e. Di dirêjahiya dîrokê de, civakên ku ji komên cuda yên xirîstîyanan ên wekî Ermenî, Keldanî, Nestûrî û Suryanî pêk tên, bi misilmanan re li vê herêmê jiyan e. Ev rastiyeke ku di navbera pêkhateya kozmopolît a herêma Şîrnexê û pêkhateyên eşîran de têkiliyek heye. Dema em li parêzgeha Şîrnexê û navçeyên wê dinêrin, di serdema îroyîn de jî eşîrên bi deh hezaran endamên xwe dibînin. Kevneşopiyên eşîrî yên berê yên li herêmê di nava civakê de kûr bûne. Di vê çarçoveyê de di her bûyereke civakî de (dawet, sersaxiyê û hwd.) yekem kesên ku tên vexwendin mezinên eşîran in. Li Şîrnexê gelek civakên ku normên eşîrtiyê hildigirin hene, lê wek eşîr nayên dîtin. Li navenda Şîrnexê tevî Dûdanî bavikên din jî wiha ne; Cafîrî, Biligî, Xolumerî, Berwarî, Balarûyî û Bindurî hene. Li gel van Giteyî, Zedka û Zeherî jî li Silopiyayê hene. Li Beytûşşebapê Pîrusî, Batê, Hemkîn, Elkî û Bilbêstî hene. Li Cizîrê Bajarî weke civakên ne eşîrî tên naskirin (Baz û Şarman, 2015: 25-123).

Mark Sykes ku di sala 1908'an de li herêmê bû û li ser eşîran lêkolînên berfireh kir û nexşeya cihên ku eşîr lê kom bûne jî xêz kir, di gotara xwe ya bi navê "Eşîrên Kurdan ên ku li Şîrnexê û derdora wê dijîn" de jî lêkolîn kir. Eger em bi kurtî li eşîrên Şîrnexê yên ku Sykes lêkolîn li ser kirine binêrin: Eşîra Mîran. Eşîra Mîran ji 1000 malbatan pêk tê û li Cezîre-î ibn Ömer (Cizîrê) dijîn. Dema biharê koçî derdora Gola Wanê dîkin, payîzê vedigerin Cizîrê. Sykes ev eşîr wek zalim û xerab bi nav kiriye. Digel ku dostê xirîstîyan û ewropîyan bûn, li hember misilmanan jî zalim bûn. Eşîra Mîran her sal di ser Şîrnexê re diçû Wanê û di navbera wan û eşîra Goyan de doza xwînê derketibû. Eşîra Goyan jî ji 1400 malbatan pêk tê. Ev eşîra mezin û bi hêz niştecih û nîvkoçer e. Sykes da zanîn ku ev eşîr mîrxas û dildarê serxwebûna wan bû. Ji bile van ew dibêje di sala 1899'an de serokê eşîra Mîran Mistefa Paşa di şerekî dijwar de hate kuştin (Gülenç, 2013: 60). Eşîra Şîrnexê ji 600 malbatan pêk tê. Li gorî Sykes, eşîra Şîrnexê beşeke niştecihbûyî ya eşîra Goyan e û li Şîrnexê dijîn. Ji bilî van her wiha diyar dike ku eşîra Sipêrtî ji 70 malbatan, eşîra Kîçîyan ji 150 malbatan, eşîra Tayan ji 300 malbatan û eşîra Didêran jî ji 400 malbatan pêk tê (Sykes, 2015: 460).

Yek ji wan eşîrên ku di dîroka kevnar de roleke girîng di siyasetê de lîstîye, eşîra Mîran e. Destpêka eşîra Mîran vedigere sedsala 16'an. Eşîr yek ji çar eşîrên ku Navçeya Fînîkê pêk tînin (Becnevî, Şîkakî, Mîran, Gonîye)'ye. Şaxa sêyemîn a navçeya Mîran Fînîkê ye. Eşîra Mîran a girêdayî yekîtiya eşîrên Çoxsor, yek ji mezintirîn eşîrên koçer bû ku li Cizîrê û derdora wê bi cih bûbûn.

Piraniya de vera niştəcîhbûna eşîra Mîran di nav sînorên Sûriyê de mane. Eşîrên naskirî di eşîra ku ji 11 eşîran pêk tê ev in: Dûkelfîya, Alîyukî, Berkeleyyî, Sinîka, Hûrika û Varaselî. Navê eşîra Mîran ji têgeha “Mîr” hatiye wergirtin. Serokatîya eşîra Mîran bi şiklê Temer Axa-Îbrahîm Axa-Mustafa Paşa berdewam kiriye. Dema ku Îbrahîm Axa bac nedaye îmaratê ya Botanê, Bedirxan Bey li dijî vê helwesta Îbrahîm Axa çalakî li dar xistiye û Îbrahîm Axa jiyana xwe ji dest da (Yaman, 2021: 75). Di dîroka eşîrê de serokê herî bi bandor û tund, Mistefa Paşa kurê Îbrahîm Axa ye. Tiştê balkêş a Mistefa Paşa ew e ku navê Paşa wergirtiye û bi xwe jî wekî serokekî dîtiye. Hevdîtina wî bi Abdulhemîdê duyem re çêbûye û di Arşîva Osmanî ya Serokwezîrtiyê (BOE) de derbarê Mustafa Paşa de qeydên girîng hene. Di Alayên Hemîdiye de yek ji eşîrên herî bi hêz ku Ebdulhemîdê duyem ji eşîran afirandiye, eşîra Mîran e. Sultanê Osmanî Ebdulhemîdê duyem, eşîra Mîran a ku di serdema xwede de, li Başûrê Rojhilatê de desthilatdarî bi hêz kir, li herêmê di warê aborî, hiqûqî, leşkerî, civakî û siyasî de bû sedema gelek encamên neyînî derketin holê. Dema ku serokê eşîra Mistefa Paşa bi saya rewşa xwe ya di Alayên Hemîdiyê de desthilatdariya xwe li qadeke berfireh belav kir, hikûmetê di kontrolkirina wî de zehmetî kişand. Mistefa Paşa bi kirinên xwe zerar da eşîra xwe û di şexsê wî de jî Alayên Hemîdiye hatin rexnekirin (Yaman, 2021: 74). Wek eşîra Mîran, eşîra Duderan jî di dema Osmaniyan de dem bi dem leşker dişandin û di Alayên Hemîdiye de jî cih digirtin. Eşîra ku piştgiriya artêşa Osmanî dikir, her wiha herêmên xwe yê niştəcîhbûnê fireh dikir û digihêşt Şîrnex, Cizîr, Hezex û Silopiyayê. Eşîrê di Şerê Rizgariyê de jî alîkariya artêşê kir.

Gorê belgeyan Eşîra Hecî Beyran (Hacı Bayram) ku ji bo Navçeya Dêrgulê hatine girtin û hejmara nifûsa ku tê de hene; Li herêmên Dêrgul, Şîrnex, Guyan û Şemzînanê tevî gundan 1601 mal û hejmara rûniştvanên wê jî 7217 e. Nifûsa navenda Şîrnexê 1528 kes û 334 mal e.⁵³ Hêjayî gotinê ye ku herêma Silopiyayê ku di belgeyê de ne tenê nifûsa Eşîra Hecî Beyra ye, di van qeydan de cih nagire. Çawa ku me di beşa dîrokê de bi kurtî behs kir, ev eşîr ji eşîrên li herêma Şîrnex, Silopiya, Qilabanê û kesên ku bi tu eşîrekê ve girêdayî ne pêk tê. Ew ji koma Ekrad in û ji mezheba Şafîî ne (Öğmen, 2009: 9).

Encam

Di pêvajoya dîrokî de, mirovan ji bo ku bijî, hewl daye ku bi rêgezên cûda yên civakî re nîzamê biparêze. Digel ku li herêmên gundewarî hebûna têkiliya eşîrtî heye, li bajaran têkiliyên bi şêwaza malbatî ya berfireh derketiye pêş. Şert û mercên erdnîgarî bûne faktora sereke ya avakirina pêwendiyên. Avaniya civakî ya mirovên ku li herêmên çiyayî bi xwedîkirina sewalan dijîn, bi piranî li ser eşîran e, ku li ser rêzê ne. Carinan pêkhatiyên eşîrî yên ji komên civakî yên cihê pêk dihatin jî hebûn. Avaniya civakî ya ku li navenda Şîrnexê derdikeve pêş, weke pêkhatiyeke ji xanedaniyên cuda pêk tê xuya dike. Çavkaniyên nivîskî yên li ser rabirdûya dîrokî ya navenda Şîrnexê herî zêde di serdema Alayên Hemîdiyê de tên şopandin. Di vê serdemê de avahiyeke civakî ya ku ji malbatên mezin an jî xanedaniyên mezin (Bilîgî, Dûdanî, Cafîrî û Xalomerî) pêk dihat, bi navê binemal, bi navendên cuda, hebû. Di eşîrên derdorê de (mînak, Batûyan), avahiyeke li ser malbatê, an jî yek malî (eqrebatî) hebû. Di serdema Osmaniyan de avahiya îdarî ya navenda Şîrnexê her tim cihê xwe diguherand û bi biryareke ji nişka ve ji bajarokekê dibe gund an jî dibe navçe. Di heyama Alayên Hemîdiyê de Şîrnex, ji nû ve tu avadanî pêk nehat, ne jî teslîmî alayan bû û di demên cuda de bi fermandarê Alayên Hemîdiyê Mîranlî Mistefa Paşa re pevçûn derketin. Wefata Mîranlî Mistefa Paşa jî ji aliyê eşîra Şîrnexê ve hatiye kirin.

Çavkanî:

Baz, İ. ve Şarman, N. (2015). *Şîrnak Aşiretleri ve Kültürü*. Ankara.

Bruinessen, M. V. (1992). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Ekîncî, Mehmet Rêzan, (2010). Administrative Divisions of Shernakh and Changes in Administrative Area (1845-1918), *Uluslararası Şîrnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010)*, Şîrnak Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.487-505.

Gökalp, Z. (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Gülenç, Ahmet (2013). *Osmanlı İdari Taksimatında Şîrnak Kazası ve Aşiretler Arası Mücadeleler (1850-1914)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Gaziantep.

- Özcoşar, İ. ve Ertekin, A. (2019). "Sultan ve Aşiret: Hamidiye Alayları Aşiret Reislerinin II. Abdülhamid'i Ziyareti". *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 4 (2), 23-38.
- Öğmen, Mesut (2009). *XIX.Yüzyılın Son Çeyreğinden Cumhuriyetin İlanına Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Aşiretlerin Demografik Yapısı*, [https://www.bingol.edu.tr/documents/\(2009\)%20%C3%96%C4%9Fmen.pdf](https://www.bingol.edu.tr/documents/(2009)%20%C3%96%C4%9Fmen.pdf)
- Sykes, M. (2015). "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38 (1), 451-486.
- Yaman, Hamza (2021). *Şırnak'ta Aşiretlerin Sosyo-Politik Davranışları: Kuramsal Bir Perspektif*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şırnak.

Tribe in the Ottoman Period and Characteristics of Şırnak Tribe

Abstract.

Originating from the Arabic language, tribe is a historical and sociological concept related to social structure and order. The concept, which corresponds to lineage or a common ancestor and plays a unifying role, also has forms formed by the coming together of the residents of the settlement. The fourth feature of the tribes, which stand out with their social, cultural and economic structure, is seen as a shelter or guarantee in terms of security. Rulers, who continued their existence during the Ottoman period, had harmonious relations with the tribes. However, the Ottoman state's abolition of principalities within the framework of centralization practices made it difficult to control the tribes. Nomadic tribes, who spent the summer months in the high plateaus and the winter months in hot regions, came face to face with the central government and brought about attempts to establish social order such as the Hamidiye Regiments. Many of the tribes who could not accept central administration or who could not be integrated into settled life due to their lifestyle were emigrated. On the other hand, Şırnak and its surroundings have adopted a semi-nomadic lifestyle as a result of geographical conditions and have been included in different types of tribal structures. It increased its relations with centers such as Silopi and Zaho rather than the Cizre center located next to it, and continued its existence as a branch of Hacı Beyran. The diversity of families in the center has brought about a tribal structure based on location. The demographic structure of the center, which consists of four separate sections called 'babık', namely Cafirî, Dûdani, Biligî and Xalomeri, was formed by the articulation of Bindurî, Balaruî and Bewari sections located in its immediate surroundings. Its unique structure and administration through the lordship set an example of democratic government in some periods. In line with the findings obtained from the literature, this study focuses on the concept of tribe, the position of tribes in the Ottoman period, and the prominent tribes in Şırnak center and its immediate surroundings.

Keywords: *Tribes, Tribes, Şirmex, Ottoman.*